

## INSTITUȚII CU CARACTER ROMÂNESC ÎN SERBIA (1945–2023)

Mircea Măran\*

**Abstract:** *Until the beginning of the post-war period, the institutions of the Romanians from the Serbian Banat comprised mostly their schools and the Romanian Orthodox churches, as well as a few local economic institutions, like those for credit and savings. Since 1945, the new communist regime, which took over Yugoslavia based on the slogan „brotherhood and unity”, aimed to institutionalize the activity of the national minorities (the so-called „nationalities”) in the frame of the Serbian state, in order to create the image of a state taking care of all its citizens, regardless of their ethnicity. For this reason, the state founded on its territory and financially supported the minorities’ institutions, among which there also counted the institutions of the Romanians living in the Serbian Banat (Vojvodina). Several institutions with Romanian character functioned in certain periods as separate legal entities, like the Press and Publishing House „Libertatea” in Vârșeț (later transferred to Panciova, institution that still exists today), the Romanian Lyceum (high school) in Vârșeț (1948–1956), the Romanian Popular Theatre in Vârșeț (1948–1956). In the frame of further institutions created by the state, various forms of activities with Romanian character were carried out. Especially the education in Romanian language was performed in general, secondary and high schools, by means of the Romanian language editorials and programmes broadcast by Radio Novi Sad (beginning with 1949) and TV Novi Sad (since 1975), as well as, more recently, of the numerous local radio and TV stations and houses of culture opened in almost each locality with Romanian population. Since the last decade of the 20<sup>th</sup> century and mostly at the beginning of the 21<sup>st</sup> century, besides the comeback of the Romanian Orthodox Church in the public life, a series of new institutions developing different activities with Romanian character appeared, among which the Institute for the Culture of the Romanians from Vojvodina, and others.*

**Keywords:** Romanians, Serbian Banat, identity, language, culture, institutions.

### Introduction

Românii din Banatul sârbesc sunt concentrați în părțile sudice și centrale ale acestui spațiu geografic, dezlipit de celelalte părți ale Banatului istoric prin hotărârile conferințelor de pace de la Paris din anii 1919–1920. Despre existența anumitor instituții cu caracter românesc în cadrul acestei populații, înainte de delimitarea care a avut loc după prima conflagrație mondială, putem vorbi doar limitându-ne la prezentarea Bisericii Ortodoxe Române ca instituție și a institutelor de credit cu capital românesc.

---

\* Profesor la Școala de Studii Înalte pentru Educatori și Medicină, Vârșeț (Serbia); cercetător superior extern la Institutul de Istorie al Academiei Sârbe de Științe, Belgrad (Serbia); e-mail: mirceam@live.com.

### **Biserica Ortodoxă Română din Banatul Sârbesc**

Biserica Ortodoxă Română, în urma despărțirii de Mitropolia sârbească de la Sremski Karlovci, prin cele două episcopii ale sale, cele cu sediul la Caransebeș și Arad, cuprindea și protopopiatele și parohiile ortodoxe din părțile vestice ale Banatului, intrate după primul mare război în statul iugoslav. În cadrul Episcopiei Caransebeșului, Protopopiatul Ortodox Român al Panciovei (Pančevo) era cu întregul său teritoriu încadrat în statul iugoslav, pe când cel al Vârșetului (Vršac) doar într-o parte a sa, iar cel al Bisericii Albe (Bela Crkva) doar cu parohia Biserica Albă. În ceea ce privește Episcopia Aradului, aceasta cuprindea câteva parohii ortodoxe române din jurul Becicherecului Mare (azi Zrenjanin), încadrate în statul iugoslav. În perioada interbelică, în ciuda schimbării granițelor administrative și a împărțirii Banatului între cele două state, parohiile românești din Banatul Iugoslav au rămas și pe mai departe încadrate în protopopiatele și episcopiile amintite, cu câteva mici schimbări.

Biserica Ortodoxă Română a rămas instituția unificatoare și reprezentativă a poporului român în cadrul statului iugoslav, puntea de legătură cu patria mamă și un focar important al culturii, identității naționale și confesionale a acestei populații, în special în această perioadă de peste două decenii, când românii din această parte a Banatului au suferit un șoc, prin despărțirea de conaționali lor din Banatul răsăritean și Ardeal. În situația în care majoritatea intelectualilor români din localitățile aparținătoare Banatului Iugoslav și-au părăsit posturile de muncă și au trecut în România, preoțimea ortodoxă română a rămas principalul promotor al vieții naționale românești exprimată prin biserică, cultură, publicistică etc.

Rezultatul final al Primului Război Mondial, când este vorba despre Banat, este împărțirea acestuia între Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor și România (o parte mai mică a revenit și Ungariei), în urma destrămării Austro-Ungariei (1918). Procesul de delimitare în Banat s-a definitivat abia în anul 1924, în cadrul statului iugoslav fiind încadrate parohiile ortodoxe române aparținând celor trei protopopiate amintite.

În cazul Bisericii Albe, care era și ea sediu de protopopiat, s-a recurs la încadrarea acestei parohii în protopopiatul Vârșetului, din motive practice, pentru că dintre toate parohiile care aparțineau protopopiatului Bisericii Albe, doar parohia din acest oraș făcea parte în noile condiții din statul iugoslav, toate celelalte fiind încadrate în statul român.

Rolul clerului ortodox român din parohiile care au aparținut regatului iugoslav a fost unul decisiv, când vine vorba despre păstrarea identității naționale și lupta pentru drepturile politice și naționale ale românilor din Iugoslavia. Din cauza plecării în România a învățătorilor care până atunci funcționau în școlile din satele cu populație românească (la începutul anilor '20), dar și a avocaților, funcționarilor din primării și a altor intelectuali, preoții au rămas aproape unicii intelectuali în jurul cărora se puteau organiza acțiuni de promovare a identității naționale românești în lumea rurală bănățeană. În viața politică a Regatului S.C.S. preoții ortodocși români s-au implicat în calitate de membri în organele de conducere a Partidului Român din Regatul S.C.S.,

înființat în anul 1923 în adunarea de la Alibunar. Pe lângă protopopul Traian Oprea, în viața politică este important rolul preotului Teodor Petrică din Nicolinț (Nikolinci), care în anul 1925 a devenit președinte al Partidului Român<sup>1</sup>, dar și al altor preoți, precum Adam Fiștea din Grebenaț (Greibenac), Ioan Mităr din Straja (Straža), Lazăr Cârdu din Sân-Mihai (Lokve), Constantin Dimian din Petrovasâla (Vladimirovac) ș.a. Același rol îl aveau preoții și în publicistica în limba română din Iugoslavia interbelică, participând la redactarea „Graiului românesc” din Panciova, a săptămânalului „Nădejdea” din Vârșeț și a „Calendarului Nădejdei”, cât și a săptămânalului „Foaia Poporului Român”, tot din Vârșeț.

Clerul ortodox român a fost implicat și în acțiunile de înființare a Asociației Corurilor și Fanfarelor Românești din Banatul Iugoslav, în anul 1931, dar în special este demnă de amintit înființarea Asociației Clerului Ortodox Român din Banatul Iugoslav, în același an și cu implicarea acelorași reprezentanți ai clerului. Ca urmare a izbucnirii conflictului cu Alexandru Butoarcă, directorul „Nădejdei”, Ioan Mităr și Lazăr Cârdu vor iniția în anul 1936 un nou săptămânal: „Foaia poporului român”, ca organ al „Astrei” din Banatul Iugoslav<sup>2</sup>. Această asociație culturală a românilor din Banatul Iugoslav a luat naștere la marea adunare a reprezentanților localităților românești ținută la Petrovasâla în data de 19 martie 1936. Ca președinte al „Astrei” a fost ales același Ioan Mităr, în această funcție urmând, în anul 1938, preotul Adam Fiștea.

Poziția Bisericii Ortodoxe Române din Banatul Iugoslav în perioada interbelică a fost reglementată prin numeroase acorduri internaționale și bilaterale iugoslavo-române, aceasta fiind în continuare organizată conform statutului șagunian. Biserica a fost organizată în protopopiatele deja amintite, fiind înființate și cercurile religioase, care cuprindeau câteva parohii, în scopul promovării confesiunii ortodoxe și a culturii naționale românești. La conferințele preoțești organizate de protopopiate se aduceau hotărâri importante pentru funcționarea bisericii la nivel local, dar și la nivelul întregii comunități ortodoxe române din Banatul Iugoslav.

O noutate a reprezentat-o înființarea organizațiilor locale ale Oastei Domnului. Primele astfel de organizații apar la începutul anilor ‘30 la Sân-Mihai, Uzdin, Straja, Nicolinț, Coștei (Kuštilj), iar în anii următori și în alte localități, contribuind semnificativ la consolidarea identității ortodoxe<sup>3</sup>. O altă înprospătare a vieții confesionale ortodoxe românești a reprezentat-o inițierea pelerinajelor de la Srediștea Mică (Malo Središte, 1933) și Seleuș (Seleuš, 1936), care vor deveni tradiționale, desfășurându-se (cel de la Seleuș cu o întrerupere de câteva decenii, în timpul perioadei comuniste) până în prezent.

<sup>1</sup> Gligor Popi, *Rumuni u jugoslovenskom Banatu između dva rata 1918–1941*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1976, p. 66.

<sup>2</sup> Mircea Măran, *Românii din Banatul sârbesc în anii interbelici (1918–1941)*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2012, p. 141.

<sup>3</sup> Idem, *The „Oastea Domnului” [Lord’s Army]. Movement in the Serbian Banat*, în vol. *Orthodox Christian Renewal Movements in Eastern Europe. Christianity and Renewal – Interdisciplinary Studies*, Djurić Milovanović A., Radić R. (eds.), Palgrave Macmillan, Cham, 2017, p. 261–284.

Instaurarea regimului comunist în Iugoslavia după terminarea celui de-al Doilea Război Mondial (1945) a avut ca rezultat creșterea presiunilor asupra tuturor confesiunilor de pe teritoriul țării, inclusiv asupra Bisericii Ortodoxe Române. Biserica și-a pierdut rolul pe care l-a avut în deceniile și secolele anterioare, i-au fost luate prin reforma agrară suprafețe întinse de pământ, orele de religie au fost scoase din școli, începând cu anul școlar 1946/1947, iar o parte dintre preoți prizoniți, fiind acuzați că au participat la activitățile „Astrei” în timpul ocupației germane. Principala cauză a acestor măsuri luate împotriva bisericii și a preoțimii este de natură ideologică, ceea ce va provoca marginalizarea și eliminarea bisericii din viața socială în următoarele câteva decenii.

Ca urmare a unei astfel de politici purtate de regimul comunist, în special cetățenilor care erau membri ai Partidului Comunist Iugoslav, angajați în instituțiile de stat, dar și muncitorilor din fabrici și din alte întreprinderi economice, elevilor și studenților le-a fost interzis să asiste la sfintele liturghii, să sărbătorească praznicele bisericești, să-și boteze copiii și să încheie cununiile în biserică. Propaganda ideologică purtată prin intermediul școlii, a mass-media, dar și însăși atmosfera creată în societate au făcut ca o parte din enoriași să se distanțeze treptat de Biserica Ortodoxă Română și să devină indiferenți față de aceasta. Marea majoritate a țăranilor a rămas însă fidelă bisericii.

Numărul preoților a scăzut considerabil prin pensionarea, decesul sau părăsirea țării de către preoții locali, astfel că în localitățile în care existau până atunci două parohii, acestea s-au unit într-una singură, iar numeroase parohii au rămas, pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă, fără preoți. Au fost destule cazuri în care un preot a administrat mai multe parohii, în special în localitățile unde numărul credincioșilor era mai mic. La un moment dat, protopopul Vârșetului Cuzman Lăpădat a administrat și protopopiatul Panciovei, după decesul protopopului Victor Popovici (1957), situație prezentă până la numirea lui Aurel Uroș, paroh la Cuvin (Kovin), în funcția de protopop al Panciovei, în anul 1961<sup>4</sup>.

După desființarea Episcopiei Caransebeșului (1949) de către autoritățile comuniste din România, parohiile ortodoxe române din Banatul Iugoslav au fost subordonate canonic Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Timișoarei și Caransebeșului.

În anul 1971 a fost înființat Vicariatul Ortodox Român din Banatul Iugoslav, cu sediul la Vârșeț, la funcția de vicar fiind ales protopopul Aurel Uroș. Întreaga activitate a Bisericii Ortodoxe Române din Banatul Iugoslav s-a desfășurat, în continuare, în cadrul acestui vicariat, până la reactivarea Episcopiei Caransebeșului (1994), când parohiile ortodoxe române aparținătoare acestui vicariat au fost readuse sub administrarea ierarhului de la Caransebeș (inclusiv cele care cândva au aparținut Episcopiei Aradului). Funcția administrativă de vicar nu a fost desființată până în prezent.

---

<sup>4</sup> Arhiva Parohială Petrovasăla, Document eliberat de Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Timișorii și Caransebeșului, nr. 3798 B/1961.

La începutul anilor '90, reintroducerea sistemului pluripartid în Republica Serbia, în ciuda crizei provocate de destrămarea Iugoslaviei și de regimul autoritar introdus în țară, a avut urmări benefice asupra vieții confesionale, prin restabilirea relațiilor dintre stat și bisericile existente pe teritoriul Republicii Serbia și prin readucerea bisericii în viața publică a țării. Măsurile luate au avut urmări pozitive și asupra poziției Bisericii Ortodoxe Române, care și-a redobândit rolul său în societate. Biserica a început din nou să participe în viața publică a populației românești, contribuind la restabilirea unor valori spirituale și culturale marginalizate în perioada comunismului. Scăderea numărului enoriașilor a continuat însă ca urmare a factorului demografic, numărul românilor din Serbia fiind într-o continuă descreștere, ca urmare a natalității mici, a emigrărilor și a asimilării.

O nouă reorganizare a Bisericii Ortodoxe Române a avut ca rezultat înființarea Episcopiei Daciei Felix pentru românii ortodocși din Republica Serbia, păstorită de P.S.S. Daniil Stoenescu, episcop locțiitor (administrator) începând cu data de 12 februarie 2004. O perioadă de câțiva ani, după retragerea PSS Daniil, funcția de administrator al episcopiei a deținut-o PSS Siluan, episcopal românilor ortodocși din Ungaria, după care s-a reîntors în funcție, pentru o perioadă mai scurtă, PSS Daniil. În anul 2022, a fost ales un nou episcop al Daciei Felix, în persoana PSS Ieronim.

### **Școlile cu limba de predare română în Banatul Sârbesc-Voivodina**

Până la preluarea puterii în țară de către regimul comunist (1945), nu consemnăm prezența unor instituții cu caracter românesc în Banatul Sârbesc, în afara B.O.R. pe care deja am prezentat-o, însă un eveniment și o realizare foarte importantă în acest sens l-a reprezentat semnarea Convenției iugoslavo-române privind școlile minoritare din Banat, în anul 1933<sup>5</sup>, care a avut ca rezultat înființarea școlilor primare românești, evident încadrate în sistemul de educație iugoslav, dar în care au fost angajați numeroși învățători contractuali – cetățeni români, aceștia deținând și funcția de directori școlari. Școli cu limba de predare română au existat în Banat încă din secolul al XVIII-lea, astfel că învățământul în limba română în acest spațiu are o tradiție foarte bogată și neîntreruptă, de la reformele tereziene și până azi. Deschiderea școlilor primare românești în urma semnării Convenției școlare amintite a reprezentat un moment cheie în străduința fruntașilor naționali ai românilor din Banatul Sârbesc de a crea o intelectualitate autohtonă care să preia rolul de conducător al mișcării naționale și de promotor al valorilor culturale, al limbii și al altor valori naționale ale poporului român din acest stat. Acest lucru a fost necesar și din cauză că intelectualitatea veche românească din satele și orașele bănățene încadrate în statul iugoslav a părăsit, în urma delimitării graniței statale din Banat, în cea mai mare parte posturile de muncă și a trecut în România, obținând noi locuri de muncă și

<sup>5</sup> Gligor Popi, *Jugoslovensko-rumunki odnosi 1918-1941*, Filozofski fakultet u Novom Sadu. Institut za istoriju, Novi Sad, 1984, p. 303.

completând astfel golurile privind diferite profesii existente în patria mamă, dar au lăsat populația românească din Banatul Iugoslav aproape fără intelectuali și, în primul rând, fără învățători, ceea ce a provocat o criză profundă învățământului în limba română în localitățile încadrate în Regatul S.C.S. în decursul anilor '20 și în prima jumătate a anilor '30 ai secolului trecut. Astfel că sosirea învățătorilor contractuali și redeschiderea claselor cu limba de predare română, pentru elevii români din aceste localități, a reprezentat un moment cheie în dezvoltarea și menținerea minorității române de aici.

Pe baza înțelegerii româno-iugoslave din 1933, la Vârșeț a început să funcționeze în anul 1934 secția cu limba de predare română în cadrul Liceului din Vârșeț. În clasa I au fost înscriși 45 de elevi, avându-i ca profesori pe dr. Vladimir Margan, Elena Radivoi și George Pălăgeșiu (cetățean român), iar în anii următori au fost angajați și alți profesori. Începând cu anul școlar 1941/1942 se deschide și secția cu limba de predare română la cursul superior al Liceului din Vârșeț<sup>6</sup>. În aceeași perioadă, în anul școlar 1935/1936 se inaugurează o secția cu limba de predare română și în cadrul Școlii Normale din Vârșeț. În primul an de existență a acestei secții, cursurile se desfășurau în limba română doar pentru obiectul Limba română și pentru grupul pedagogic de obiecte, avându-l ca profesor pe Constantin Zamfirescu, cetățean român. În prima generație au fost înscriși doar opt elevi, pentru ca în anii următori situația să se îmbunătățească atât în ceea ce privește cadrele didactice, cât și numărul elevilor români de la Școala Normală din Vârșeț.

Sistemul școlar din Iugoslavia postbelică a cunoscut numeroase schimbări de natură ideologică, noutățile fiind introduse și în însuși modul de organizare a sistemului școlar. Cel mai important fapt îl reprezintă, însă, recunoașterea realizărilor antebelice în ceea ce privește învățământul în limbile minorităților. Învățământul primar a fost gratuit și obligatoriu, desfășurându-se în toate părțile țării și la toate etniile în limba maternă a elevilor.

În anul 1945 a fost adoptată Legea privind învățământul obligatoriu de șapte ani, pentru ca începând cu anul școlar 1952/1953 acesta să fie prelungit la opt ani<sup>7</sup>. Dintre legile care au reglementat situația în învățământul iugoslav, amintim Legea Generală a Învățământului, adoptată în anul 1958, apoi Proiectul de Educație și Instrucție în R.P.F.I. (1958) ș.a. Pe baza acestor legi, toate republicile și provinciile din federație și-au adoptat principiile de organizare a învățământului în dependență de necesitățile și condițiile existente în fiecare unitate federală. În anul 1960, în R.P. Serbia a fost adoptat primul Plan de învățământ pentru școlile minorităților naționale, precum și programa de învățământ în limba maternă, limba sârbă și istorie. În baza Rezoluției privind dezvoltarea educației și instrucției pe bază de autoconducere din anul 1970 și a Constituției din anul 1974, Provincia Socialistă Autonomă Voivodina a adoptat pentru prima dată planuri și programe de învățământ, preluând astfel toate problemele

<sup>6</sup> Idem, *Românii din Banatul sârbesc*, vol. II, Panciova-București, 1993, p. 198.

<sup>7</sup> Mircea Maran, *Kulturne prilike kod Rumuna u Banatu 1945-1952*, Vârșeț, 2008, p. 287.

învățământului de pe teritoriul său. Ca urmare a unor schimbări politice la nivel republican, în anul 1990 a fost adoptată Legea privind instrucțiunea și educația elementară în școlile generale de pe teritoriul Republicii Serbia.

Învățământul în limba română în ultimele decenii se confruntă cu numeroase probleme, în ciuda faptului că autoritățile de stat oferă toate condițiile necesare pentru ca acesta să se desfășoare în modul cel mai normal. Printre cele mai caracteristice probleme, subliniate de cercetătorii preocupați de problema învățământului în limba română din Banatul sârbesc<sup>8</sup>, se evidențiază următoarele: reducerea continuă a numărului de școli și de clase cu limba de predare română; reducerea numărului de elevi în clasele românești; trecerea unui număr tot mai mare de elevi români în clasele cu limba de predare sârbă; lipsa de cadre didactice cu pregătire corespunzătoare pentru unele obiecte în majoritatea școlilor cu limba de predare română etc.

Dacă în primii ani postbelici învățământul elementar se desfășura în aproape toate localitățile în care românii aveau școală primară încă în perioada dualismului austro-ungar sau al Iugoslaviei interbelice (în anul școlar 1947/1948 au fost în total 34 de școli primare cu limba de predare română), această situație s-a agravat în ultimele decenii ale secolului lăsat în urmă. În decursul anilor '50, '60, '70 și '80 ai secolului al XX-lea au încetat să mai existe școlile cu limba de predare română în următoarele localități: Iabuca (Jabuka), Glogoni (Glogonj), Omolița (Omoljica), Oreșat (Orešac), Mărghita (Margita), Deliblata (Deliblato), Maramorac (Mramorak), Biserica Albă, Cuvin, Ofcea (Ovča), Doloave (Dolovo). În același timp, pe cale de dispariție sunt și școlile în care cursurile în limba română se desfășoară doar în ciclul inferior (clasele I-IV), cum ar fi: Iancaid (Jankov Most), Sârcia (Sutjeska), ca și în unele sate din jurul Vârșetului, ca: Sălcița (Sočica), Iablanca (Jablanka), Mesici (Mesić), Jamul Mic (Mali Žam), Marcovăț (Markovac), Srediștea Mică. În ceea ce privește școlile în care învățământul în limba română se desfășoară în toate cele opt clase ale școlii elementare, în situație extrem de nefavorabilă din cauza numărului mic de elevi se găsesc școlile din Sân-Ianăș (Barice), Alibunar, Seleuș, Ecica (Ečka), dar și în celelalte școli numărul elevilor este într-o scădere îngrijorătoare.

Cauzele micșorării drastice a numărului elevilor în școlile din satele cu populație românească ar fi multiple: scăderea considerabilă a natalității populației românești în toate localitățile Banatului sârbesc, familiile de români având în general un copil, mai rar doi și foarte rar mai mulți copii; emigrările în țările occidentale (S.U.A., Canada, Europa Occidentală, Australia), care au început încă în primele decenii ale secolului al XX-lea, dar au luat avânt în ultimele decenii ale secolului XX și au dus la depopularea satelor bănățene; stabilirea unui număr însemnat de familii românești în orașele din apropiere (Panciova, Zrenianin, Novi Sad, Belgrad), în care nu există școli cu limba de predare română; căsătoriile mixte, din ce în ce mai numeroase, mai ales în localitățile în care românii trăiesc împreună cu sârbii sau

---

<sup>8</sup> Trăilă Spăriosu, *Învățământul primar românesc din Banatul iugoslav în secolul XX*, Panciova, Edit. Libertatea, 1997, p. 57–58.

cu apartenenții altor popoare, în care copiii de regulă se înscriu la secțiile cu limba de predare sârbă<sup>9</sup>; interesul scăzut al unor părinți de a-și înscrie copiii la secția cu limba de predare română, cu toate că în localitatea în care trăiesc există o astfel de secție etc.

În anul școlar 1948/49 secțiile în limba română de la Liceul din Vârșeț se încadrează în nou-înființatul Liceu Român, care va exista ca instituție independentă până în anul școlar 1955/1956, când, ca urmare a introducerii școlarizării obligatorii de opt ani, clasele inferioare ale liceului (I–IV) devin clase superioare ale școlii generale cu opt ani (V–VIII), pe când clasele liceale superioare de până atunci (V–VIII) devin acum clasele I–IV ale liceului. Primul director al Liceului Român a fost Radu Flora (mai târziu cunoscut savant și profesor universitar), după care au urmat Alexandru Maiogan și Todor Milovan, până la desființarea Liceului Român din Vârșeț în anul 1956. În primul an școlar de existență a Liceului Român au fost înscriși în total 318 elevi, dintre care 279 au terminat clasa cu succes<sup>10</sup>. La Liceul din Vârșeț s-au format cele mai bune cadre ale minorității române din Banatul Sârbesc, îmbrățișând diferite profesii, precum: profesori, medici, farmaciști, ingineri, economiști, juriști, publiciști, scriitori etc.

Cea de-a doua școală secundară în care cursurile se desfășoară în limba română este Liceul de Economie și Comerț „Dositej Obradovic” din Alibunar.

În sfârșit, învățământul superior și universitar în limba română la fel este prezent în mai multe orașe de pe teritoriul Voivodinei în a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Astfel, în anul 1952, în cadrul Școlii Superioare de Pedagogie din Novi Sad se deschide grupul de limba română care va pregăti cadre didactice pentru școlile cu limba de predare română. Acest grup a fost încadrat în anul 1955 în Școala Superioară de Pedagogie din Zrenianin<sup>11</sup>, unde va funcționa până la desființare, în anul 1969.

La Vârșeț a fost înființată în anul 1973 Academia Pedagogică, care instruia cadre didactice pentru învățământul inferior (clasele I–IV). Acesta a fost desființată în anul 1993, iar în locul ei a luat naștere Școala Superioară pentru Educatori, azi Școala de Studii Înalte pentru Educatori și Medicină. Începând cu anul școlar 1994/1995, la Vârșeț a început să funcționeze și un departament al Facultății pentru Învățători din Belgrad, unde cursurile la unele obiecte se desfășoară și în limba română.

În cadrul Facultății de Filozofie din Novi Sad a funcționat începând cu anul 1974 un Lectorat de limba română, care în anul 1981 se transformă într-un grup de studii cu două specialități: Limba română cu limba sârbă și Limba română cu limba franceză, iar în anul 1987 se transformă în Catedra de Limba și Literatura română,

<sup>9</sup> Karolina Lendák-Kabók, Ruženka Šimonji Černak, Mirča Maran, Žolt Lazar, *Izbor nastavnog jezika za decu u mešovitim brakovima u Vojvodini*, în vol. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru – Tematski zbornik*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2022, p. 565–566.

<sup>10</sup> Mirča Maran, *op. cit.*, p. 309–310.

<sup>11</sup> Trăilă Spăriosu, *Învățământul în limba română în P.S.A. Voivodina (1945–1980)*, Panciova, Edit. Libertatea, 1982, p. 17.

în care aceasta este tratată ca limbă maternă. Azi, această catedră funcționează în cadrul Departamentului pentru românistică, care cuprinde și un Lectorat pentru studenții care nu cunosc limba română<sup>12</sup>.

Totodată, în cadrul Facultății de Filologie din Belgrad funcționează Catedra de romanistică, cu două departamente: unul de limba franceză și altul de limba română, tratată aici ca limbă străină. La cel din urmă, începând cu anul 1963 și până la pensionare, a fost angajat cunoscutul om de știință, scriitor și publicist, profesorul dr. Radu Flora.

### **Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina**

De o importanță deosebită pentru cultura și activitatea științifică a minorității române din Voivodina este înființarea Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina, care își are sediul la Zrenianin, al cărui obiectiv principal este „protejarea și dezvoltarea culturii naționale, a tradițiilor și limbii materne pe teritoriul P.A. Voivodina”<sup>13</sup>.

Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina a fost înființat la 10 martie 2008, având ca fondatori Consiliul Executiv al Voivodinei și Consiliul Național al Minorității Naționale Române din Serbia. Este vorba despre o instituție care se ocupă în mod profesionist de cercetări, atât din domeniul culturii, artei, istoriei și al altor științe sociale și umanistice, cât și din domeniul limbii române de pe teritoriul P.A. Voivodina, sprijinând și promovând, totodată, printre altele, multiculturalitatea și interculturalitatea în Voivodina, mișcarea culturală de amatori și păstrarea patrimoniului cultural al românilor din această provincie<sup>14</sup>.

Activitatea Institutului se desfășoară în cadrul a patru departamente: 1. pentru documentare și cercetare; 2. pentru informare și comunicare; 3. pentru promovarea valorilor culturale și organizarea manifestărilor cultural-artistice, perfecționarea și instruirea de specialitate a cadrelor din domeniul culturii și artelor și, în fine, 4. departamentul pentru păstrarea patrimoniului cultural<sup>15</sup>.

Activitatea Institutului este orientată înspre două direcții principale, una de cercetare științifică pe tărâm istoric, demografic, cultural, filologic, literar, artistic etc. și cealaltă de valorificare a rezultatelor cercetărilor din aceste domenii, prin publicații periodice proprii și prin cărți. Totodată, Institutul are menirea de a organiza manifestări științifice, sesiuni de comunicări și mese rotunde cu participanți din țară și de peste hotare (în colaborare cu instituții asemănătoare și cu asociații românești din Voivodina/Serbia și România) și de a sprijini, în diferite moduri, manifestările tradiționale românești.

<sup>12</sup> Rodica Almăjan, *Învățămintul românesc din Voivodina*, Zrenianin, Edit. ICRV 2010, p. 318.

<sup>13</sup> *Cinci ani de activitate 2008-2012. Volum omagial*, Zrenianin, Edit. ICRV 2012, p. 14.

<sup>14</sup> *Ibidem*, p. 24–25.

<sup>15</sup> *Ibidem*, p. 25–27.

Activitatea rodnică a Institutului s-a datorat în primul rând energiei fostului director al Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina, Costa Roșu, pentru ca, după decesul acestuia, această instituție de primă importanță pentru cultura românilor din Voivodina să cunoască o perioadă de stagnare și de dezorientare, provocată în primul rând de factori subiectivi.

### **Casa de Presă și Editură „Libertatea”**

În primăvara anului 1945, la adunarea românilor din Banatul Iugoslav de la Alibunar, s-a înființat Uniunea Culturală a Românilor și o Secție de presă a acesteia, care a avut sarcina să publice o gazetă informativ-politic. Astfel că, în 27 mai 1945, apare la Vârșeț primul număr al săptămânalului în limba română din perioada postbelică, „Libertatea”, în tiraj de 1.800 de exemplare<sup>16</sup>, iar pe parcursul anilor care au urmat, s-a înființat Casa de Presă și Editură „Libertatea”, în cadrul căreia au luat naștere și redacțiile revistelor „Bucuria pionierilor” (azi „Bucuria copiilor”)<sup>17</sup>, „Tribuna tineretului” (azi „Tinerețea”)<sup>18</sup>, „Lumina”<sup>19</sup> și Editura „Libertatea”.

În primii trei ani de apariție a săptămânalului „Libertatea”, ca fondator figurează Uniunea Culturală a Românilor din Banatul Iugoslav, apoi, din ianuarie 1948, Frontul Popular, mai târziu Uniunea Socialistă a Poporului Muncitor, iar din 1992 Adunarea Provinciei Autonome Voivodina. În anul 2004, dreptul de fondator a aparținut Consiliului Național al Minorității Naționale Române din Serbia.

În noiembrie 1962, redacția ziarului se mută din Vârșeț la Panciova, iar mai târziu și redacțiile celorlalte publicații ale C.P.E. Libertatea.

La rândul ei, Revista de Literatură, Artă și Cultură „Lumina”, înființată pe data de 12 ianuarie 1947 la Vârșeț, a avut un rol deosebit în promovarea „elitei intelectuale” românești din Voivodina. Primul ei redactor a fost Vasile (Vasko) Popa (1947).

„Libertatea”, a cărei redacție s-a întinerit treptat, încearcă, în paginile sale, să exprime interesele concrete ale cititorilor și să participe activ la viața și activitatea românilor din Serbia în diversele ei aspecte: economic, social, politic, cultural, sportiv, aducându-și în acest mod contribuția la afirmarea pe mai multe planuri a minorității române. Redacția a organizat numeroase consfătuiri, întâlniri și „mese rotunde”, atât la sediul din Panciova, cât și pe la sate. În scopul apropierii de cititori, „Libertatea” deschide rubrici noi în cadrul cărora aceștia își spun opiniile despre ziar și vorbesc despre problemele cu care se confruntă în viața de zi cu zi. În anii nouăzeci ai secolului lăsat în urmă, „Libertatea” trece printr-o perioadă grea. Criza economică și inflația au o mare influență și asupra ziarului, care treptat își reduce numărul paginilor,

<sup>16</sup> Costa Roșu, *Lexiconul jurnalisticii românești din Voivodina*, Panciova, Edit. Libertatea, 1998, p. 179.

<sup>17</sup> *Ibidem*, p. 88–89.

<sup>18</sup> *Ibidem*, p. 306–308.

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 192–196.

astfel că în 1992–1993 apare pe doar opt pagini, fiind chiar în pericol de a-și înceta apariția. Urmează o situație cu adevărat dificilă, eforturi mari în menținerea publicațiilor și îndeosebi a săptămânalului. Una dintre măsurile eficiente în acest sens le-au reprezentat transformările care au avut loc în cadrul „Libertății”: schimbarea fizionomiei și concepției în vederea orientării ziarului spre un săptămânal modern, care să informeze cititorii în mod cât mai obiectiv despre situația politică, economică, culturală din lume și din țară, dar în special din cadrul minorității române din Serbia. În ciuda greutăților de ordin financiar cu care s-a confruntat în această perioadă, conducerea Casei consideră că întinerirea cadrelor va aduce o înflorire și o majorare a tirajului, astfel că redacția săptămânalului este împopulată cu câțiva ziariști tineri.

Începând cu anul 2004, activitatea acestei instituții se derulează sub egida Consiliului Național al Minorității Naționale Române din Serbia.

### **Casele de cultură (Căminele culturale)**

Activitatea culturală s-a desfășurat încă din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea în cadrul așa-numitelor Reuniuni de citire și cântări, care și-au continuat existența și în perioada interbelică, în condițiile trecerii acestei părți a Banatului în cadrul statului iugoslav. După preluarea puterii în țară de către regimul comunist, au avut loc schimbări în organizarea vieții culturale în sensul intervenției statului care a direcționat activitățile culturale, la început prin intermediul Uniunii Culturale a Românilor, înființate în 1945, mai târziu în cadrul Uniunii Societăților Cultural-Instructive din Voivodina – Secția pentru Români<sup>20</sup>, iar din 1958 în cadrul Caselor de Cultură sau a Căminelor Culturale, înființate de organele de stat prin intermediul autoguvernărilor locale. În fiecare localitate a luat naștere un astfel de cămin cultural în care, sub controlul autorităților, s-a desfășurat activitatea culturală a românilor din Banatul Iugoslav, care a avut o contribuție semnificativă la promovarea mișcării culturale de amatori și la păstrarea identității naționale a acestei populații. Evident, unele cămine culturale aveau o activitate bogată și calitativă, altele nu, în funcție de înseși împrejurările din fiecare localitate, de cadrele care activau în cadrul acestor cămine și de competența persoanelor care se găseau în fruntea lor.

În ultimul deceniu al secolului trecut s-a ajuns la o reorganizare instituțională a vieții culturale în Serbia, inclusiv la românii din acest stat, prin înființarea societăților cultural-artistice organizate pe principiul asociațiilor non-guvernamentale, numărul căminelor culturale, ca instituții ale autoguvernării locale, scăzând însă considerabil.

În momentul de față, mai activează doar câteva cămine culturale în care se desfășoară activități cu caracter românesc. Acestea sunt, în primul rand, Căminul

<sup>20</sup> Mircea Maran, *op. cit.*, p. 90, 103–104.

Cultural „Doina” din Uzdin, Casa de Cultură „3 Octombrie” din Satu Nou<sup>21</sup>, Centrul de Cultură din Alibunar (care cuprinde toate localitățile din această comună, zece la număr, dintre care cinci cu populație românească), Căminul Cultural „25 Mai” din Doloave<sup>22</sup>.

În celelalte localități sau la nivel de minoritate activează, mai mult sau mai puțin ocazional, societăți sau asociații culturale, în care, în ultimul timp, activitatea culturală a stagnat, motivele fiind multiple. Dintre motive amintim doar două: scăderea categorică a numărului tinerilor în aceste localități și scăderea interesului pentru activitatea culturală la tineretul din sate.

Dintre căminele culturale amintite mai sus, doar în cadrul Căminului Cultural „Doina” din Uzdin se desfășoară o activitate culturală preponderent sau în exclusivitate românească, pe când în celelalte activitățile culturale sunt direcționate mai mult înspre promovarea multiculturalismului și, în cadrul lui, a culturii sârbești și românești.

### Concluzii

Instituțiile cu caracter românesc din Serbia, fie că este vorba despre Biserica Ortodoxă Română, fie despre cele înființate de stat, au avut un rol pozitiv în promovarea culturii, spiritualității și identității naționale românești din cadrul statului sârb, contribuind la păstarea valorilor naționale ale comunității românești și totodată la promovarea multiculturalismului, atât de caracteristic pentru spațiul bănățean.

---

<sup>21</sup> Ilie Baba, Milena Jovišić, *Satu Nou – Oameni și fapte*, Asociația „BNS 1765”, Satu Nou, 2016, p. 199–208.

<sup>22</sup> Moisă Micșa, Lucian Marina, Gheorghe Giacob, *Doloave. Contribuții la istoricul vieții culturale*, Novi Sad, Edit. S.L.R., 2003, p. 69–70.